

Нұрмұратов С.Е.,
Дариябек Д.С.

**Қазақ және түрік
ақын-жыраулары
шығармашылығындағы
толеранттылық қағидасы**

Бүгінгі таңда Қазақстанда ата-дәстүр мен рухани мұраларды ұрпақ тәрбиелеуге ендіруге көп көңіл бөліне бастады. Әсіресе толеранттылық ұстанымы мемлекеттің негізгі қағидаларының біріне айналды. Қазақ ақын-жыраулары Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Майлықожа Сұлтанқожаұлы, Бұдабай Қабылұлы сынды дүлдүлдердің жыр жолдарынан адамзаттың бірлігі мен терең сүйіспеншілікті паш еткен ойларды кезіктіреміз. Сонымен қатар дүниетанымы бір түрік ақындары мен шайырларының еңбектерінде де толеранттылық ұғымдары молынан ұшырасады. Әсіресе, Мәулана Румидің, Жүніс Әміренің мәнді шығармаларында төзімділікті, толеранттылықты дәріптейтін, оны діннің бір бөлшегі ретінде көрсететін пікірлер жетіп жатыр. Бұл сабақтастық кейіннен түркі халықтарының барлық сөз иелерінің ойларынан көрініс тауып, түркі халықтарына ортақ менталитеттің қалыптасуына себеп болды. Біз мақаламызда қазақ және түрік ақын-жырауларының шығармаларындағы толеранттылық мәселелеріне назар аударатын боламыз.

Түйін сөздер: толеранттылық, ақын-жыраулар, ізгілік, имандылық.

Nurmuratov S.E.,
Darijabek D. S.

**Principle of tolerance in kazakh
and turkic akyn- zhyrau's work**

Today in Kazakhstan focuses on the spiritual education of the historical traditions. Especially the principle of tolerance has become a fundamental aspect of moral education. Great poets who stand at the origins of literary art Abai, Shakarim, Maylykozha, Budabay even in their difficult times sang of the unity of peoples. Also in the works of the Turkish poets and Shaiyr there are many reasons about the importance of tolerance. In particular, in his writings eastern poets Maulana Rumi, Zhunis Amire perceived tolerance important part of religion. Thus, the continuity of unanimity passed on from the older generation to the younger. It has laid down the foundation of a common mentality and outlook of the Turkic peoples. In this article we consider the principle of tolerance in the works of Kazakh and Turkish akyns-zhyrau.

Key words: tolerance, akyns and zhyrau, kindness, spirituality.

Нурмуратов С.Е.,
Дариябек Д. С.

**Принцип толерантности
в творчестве казахских
и тюркских акынов и жырау**

На сегодня в Казахстане особое внимание уделяется духовному воспитанию по историческим традициям. При этом принцип толерантности стал основополагающим аспектом морального воспитания. Великие поэты, которые стоят у истоков литературного искусства, – Абай, Шакарим, Майлықожа, Бұдабай, еще в свои нелегкие времена воспевали о единстве народов. А также в творениях тюркских поэтов и шайыров встречается много мотивов о значении толерантности. В частности в своих произведениях восточные поэты Маулана Руми, Жунис Амуре воспринимают толерантность в качестве одной важной части религии. Таким образом, преемственность единомыслия передалась от старшего поколения к младшему и легла в основу единого менталитета и мировоззрения тюркских народов. В данной статье авторы рассматривают принцип толерантности в произведениях казахских, тюркских акынов и жырау.

Ключевые слова: толерантность, акыны и жырау, благодеяние, духовность.

**ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК
АҚЫН-ЖЫРАУЛАРЫ
ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН-
ДАҒЫ ТОЛЕРАНТТЫ-
ЛЫҚ ҚАҒИДАСЫ**

Бүгінгі күні діни толеранттылық ұстанымы өте өзекті мәселеге айналып отыр. Себебі кез келген діннің мақсаты – адамдар арасындағы келіспеушілікті, ымырасыздықты жойып, олардың бейбіт жағдайды ғұмыр кешуіне ұйытқы болу. Алайда осы қағида қазіргідей жаһандану заманында ұмытылғандай көрінеді. Өйткені бір діннің өкілі басқа дін ұстанушыны бөлектеп, оның сенімін терістеп, тіпті мұның салдары қылмыстың ең ауыр түріне – адам өлтірушілікке апарып соқтырып жатқаны белгілі. Сондықтан діни толеранттылық пен діни төзімділікті қалпына келтіру арқылы Ислам дінінің асыл мақсаттарына қол жеткізуге болады. Діни танымда өзара құрмет туралы түсінік болмаған жерде, қоғам жікке бөлінеді. Діни танымдық негіздері мен ұстындары әртүрлі топ өкілдері тек өздерінің жолын «ақ», ал өзгенің ғибадаты мен діни сезімін өздерінен төмен санаса, араларында сұхбат, төзімділік, өзара құрмет болмайды. Сондықтан дәстүрлі діни түсінік пен бүгінгі діни тіршіліктің арасында сабақтастық пен сұхбат шарт. Онда да мұсылмандар арасында түсіністік тарихқа негізделуі қажет» [1, 230].

Қазақ тілінделатын тілінен алынған толеранттылық, сонымен қатар төзімділік термині қолданылады. «Төзімділік» сөзінің мәні көп қырлы болғандықтан, ол «толеранттылық» ұғымының орнына алынған. Дегенмен, «толеранттылық» термині халықаралық деңгейде жұмсалатын сөз болғандықтан, оның қолданылу кеңістігі «төзімділікке» қарағанда әлдеқайда жоғары. Ал, «төзімділік» – «төзу», «шыдау», «сабыр ету», «тағат қылу» т.б. жақсы қасиеттердің жиынтық атауы. Ол жоғарыда аталған «сабыр», «тағат», «шыдам» сөздерінің баламасы ретінде жүрді. Бұл әрине, біз жоғарыда атап өткен, батыстық қалыпқа сай алынған сөз, былайша айтқанда, қоғамның тыныштығы үшін өзге сенімдер мен ғұрыптарға шыдау дегенді білдіреді. Яғни, қолдану аясы тар. Мұның орнына қазақы менталитетті барынша аша түсетін кеңпейілділік сөзі сәйкес келетін сияқты. Кеңпейілділік – «бауырмалдылық», «мейірбандылық», «кеңшілік», «қонақжайлық» деген сөздердің жиынтық мағынасын береді және толеранттылық терминінің таптырмас аудармасы. Алайда, қазақ ғылыми әдебиеті жаңадан қалыптасып келе жатқандығын және төзімділік терминінің қазіргі таңда кең қолданыста екендігін ескеретін болсақ, ендеше «жүріп бара жатқан арбаны әрі қарай сүйреген жөн».

Ислам діні паш еткен толеранттылық дәстүр – халықтар мен мәдениеттердің рухани көкжиегін айқындап, адамзат бірлігін паш ететін құндылықтар әлемін қалыптастырды. Ислам шариғатында құқықтық тұрғыдан алғанда бөгде діндегілерге деген төзімсіздік көрсету қағидалары жоқ. Керісінше, жоғарыда келтірілген Құран мен сүннет қағидалары негізінде қоғамдық тұрақтылық пен рухани келісімнің игі дәстүрі дамыған. Ортағасырлардағы өлшем тұрғысынан алғанда халықтар бірлігі мен бейбіт өмірдің мәнді тұжырымы дәл осы Ислам елдерінде көрініс тапты.

Қазақ халқында діни төзімділік, басқалардың діни ұстанымдарына құрметпен, сыйластықпен қарауы – ежелден бар қасиет. Ислам дінінің өзінде бұл қасиетке айрықша баға беріледі. Бұл тақырып исламтанушы зерттеуші ғалымдар тарапынан арнайы зерттеу нысанына айналдырылған. Әсіресе түркі топырағындағы толеранттылықтың өркендеген кемел үлгісін зерделеген ғалымдар жеткілікті. Олардың қатарында түрік ғалымдары Мехмет Айдын, Үнвер Гүнай, Месут Ердал, Хасан Кайыклық, Өмер Аслан, ниязи Уста сияқты дінтанушылар бар [2, 56]. Аталмыш еңбектерде Орта Азия халықтарындағы діни төзімділіктің, толеранттылықтың көріністері сөз болған. Біздің зерттеу тақырыбымыз қазақ халқындағы діни төзімділіктің түп-төркінін, қалыптасу тарихын зерттеу болғандықтан, аталған ғалымдардың зерттеулерін айналып өте алмаймыз. Ол бойынша түркі халықтарының діни сенімі мен мәдениетіне зер сала отырып, олардың діни төзімділік ұстанымдарына көз жеткізуді алға мақсат етіп қойдық.

Тарихтағы ең көне халықтың бірі болған Түркілер, тарих бойынша Орта Азия, Қытай, Үндістан, Иран, Ауғанстан, Еуропа және Шығыс Еуропада, ақыр аяғында Анадолыға барып орныққан өте бай мәдениетке ие бір ұлт. Түркілер есте жоқ ескі дәуірлерде дүниенің ең арғы мәдениет өкілдері Қытай, Үнді және Иран мәдениетімен танысты, бұл мәдениетпен біте қайнасып кетті. X ғасырдан бері ислам дінін қабылдап, кемелдікке жеткен түркілер дүниежүзілік мәдени тарихына және өркениетіне көп маңызды үлес қосты.

Соның ең маңыздысының бірі біздің тақырыпқа өзек етіп отырған – төзімділік, өзара түсіністік, басқа мәдениеттермен үндестік және оларға көрсеткен құрметі болып табылады. Бұл құндылықтарды дүниедегі ешбір ұлт немесе халық дәл түркілер сияқты дамыта алмаған және мұндай қасиет ешбір елде жоқ десе де болады.

Махмұт Қашқари түркілер хақында былай деп жазады: «... түркілер көркемдік, сүйкімділік, жарқын жүзділік, әдептілік, жүректілік, үлкендерді, қарияларды құрметтеу, сөзінде тұру, мәрттік, кішіктік» сияқты сан алуан қасиеттерге ие халық екені айқын көрінеді [3].

Түркілердің толеранттылық, түсіністік, басқа мәдениеттерге құрмет көрсетуінің екі маңызды себебі бар.

- біріншісі, түркілік дәстүр мен ұлттың болмысы.

- екіншісі, Ислам дінінің құндылықтар жүйесі.

Түркі халықтары Алла ризалығы мен исламға қызметті барлық нәрседен жоғары қойды. Сондықтан түркілер ислам елдерінің ішіндегі ең адал, шынайы халық ретінде сипатталады. Құран және Хз. Пайғамбар сүннетінің ең нәзік тұстарына дейін ұғынуды мақсат етті. Өз тілдерін былай қойып, араб әдебиетшілерін де таңғалыста қалдырып, арабша шығармалар жазды. Түркістанды, Бағдатты, Конияны, Бурсаны, Стамбулды Ислам ілімдерінің орталығы ретінде қалыптастырды. Кония, Куртуба, Бағдат, Мысыр, Иран мәдениеттерінің тоғысқан нүктесіне айналды. Қожа Ахмет Ясауи Түркістанда өмір сүрсе де, оның ілімі барлық жерге тарап, Анадолы өлкесін де шұғылаға бөледі. XIII ғасырда Ибн-и Араби, Сухреверди Конияда еді. Садреддин Коневі, Мәулана және Жүніс Әміре Кониядан дүниеге сәуле шашты. 600 жылдан астам уақыт бойы Стамбул Османлы мәдениет орталығы ретінде танылып, үш құрлыққа даңқы кетті.

Дәстүрлі түркілік дүниетаныммен Ислам құндылықтарын шебер үндестіре білген Қожа Ахмет Ясауи «Диуани хикметін» түркі тілінде жазу арқылы өлуге айналған түркі тілін тірілтумен қатар «Түркі ислам» өркениетінің қалыптасу кезеңін жаңа сапаға көтерді.

Ясауи ілімінде діни төзімділік (толеранттылық) дін ішілік қана емес, діндер аралық, керек десеңіз діндерден жоғары, ақиқатқа негізделген. Діни кеңпейілділік болмаса, адамдар арасында махаббат та, сүю де, сұхбат та, бейбітшілік те болмайды. Ясауи адамдардың тек, тіл, дін өзгешеліктеріне қарамастан, олардың «әлімсақтағы» рухани бірлік пен тірлігін осы дүниеде де жалғастыруына мүмкіндік беретін хәл ілімін қалыптастырды. Ясауи үшін жаратылыс, тіршілік- сүю, ғашық болу талабынан басқа еш нәрсе емес. Оның ілімі – жалпы жаратылғандарды тек Тәңір үшін сүюге негізделген құдайлық ғашықтық. Сондықтан да Ясауидің хәл ілімі гуманизмнен әлдеқайда кең әрі терең [1, 312].

Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикметінде» «кәпірге де болса азар бермеуді – пайғамбар сүннеті» ретінде ұғындырады. Жалғыз ғана «Диуани хикметте» емес, кейіннен табылған «Тарихат әдебі туралы баян» («Рисала дар адаби тарихат») шығармасында да төзімділік сипатын танытатын жолдар көп. Мәселен, бөтен біреуді қонақ келсе, оның кім екеніне қарамай, шын ниетімен ас ұсыну үй иесінің міндеті дейді. Бұл шарт тарихаттың мұстахабтарына жатқызылады. «Бірінші – қонақты көркем мінез құлықпен күтіп алу, екінші – қонаққа тағам ұсыну, үшінші – өз үйінде қонақпен сұхбаттасуды ғанибет санау, төртінші – қонақты көңілді түрде шығарып салу, бесінші – қонақтың қажеттілігін кетіру, алтыншы – иман келтірген құлға көмектесіп жүру». Бұдан басқа да ой түйіндері кейінгі өмір сүрген жыраулар дүниетанымымен, ахүн-шайырлардың жыр-дастандарымен үйлесіп, қазақ халқының ұлттық менталитетінің қалыптасуында із қалдырды. Абай мен Шәкәрімнің көзқарастарында «дін – адамды бір бауыр қылушы», «оны бұзып дұшпандық қару жасағандар – дін ұстанушы емес» деген жолдар әлі күнге өз маңызын жоймай келеді. Нақтылап айтар болсақ, Шәкәрім Құдайбердіұлы «Иманым» атты жинағында:

Бұл кездегі діндердің бәрі нашар
Ешбірі түзу емес көңіл ашар
Өңкей алдау, жалғанды дінім дейді
Тексерсең ойың түгіл, жаның сасар.
Әлемдегі діндердің түп мақсұты
Үш нәрседе бұлжымай құшақтасар
Құдай бар, ұждан дұрыс, қиямет шын
Еш діннің мақсұты жоқ мұнан асар» [4, 38]

деп сол кезеңдегі соғыстардың түпкі себебін дінді желеу еткен қақтығыстардан іздейді және дұрыс анықтайды. Расында шатақ діннің кесірінен ел мер жер қанға бөгіп, қырғынға ұшырайды. Ал бір елдің ішінде әр діннің өкілдері өмір сүре отырып, тату-тәтті тіршілік ету адамзатқа бұйырмай келген арман. Шәкәрімнің ұстазы Абай да адамзаттың сүю мұратын «махаббат» ұғымымен сабақтастыра түсіндіреді:

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті,
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті [5, 76], –

дейді. Бұл үш рухани махаббат иманды көркейткіші, иманға нәр беруші «иманигүл» қасиетін құрайды. Яғни иманның асыл негізі осы үш сүйіспеншілік. Бұл түсініктер қазақ халқының сан ғасырлық дүниетаным тәжірибесі, дін-

нің шынайы мұраттарын жинақтаған тәлімдік жүйедегі әлеуеті айқын аңғарылады.

Қазақ ойшылдарымен қатар түрік халқының да ғұлама шайырлары, ақындары халықты тәрбиелеу үшін діни-рухани мәндегі ізгі қасиеттерді жалықпай насихаттаған. Олардың ішінде төзімділіктің, кішіпейілділіктің орны бөлек. Мәулана Румидің, Жүніс Әміренің, Қажы Бекташ Уәлидің шығармашылығындағы қағидалардың бір ортақ арнада тоғысатындығын олар білім алған қайнар бастаудың бір болғандығынан деп ұғынуға негіз бар.

Мәулана Руми адамның Тәңірдің махаббатына лайық ең жоғары болмыс екендігін айтып, адам «Тәңірдің ізгі құлы» деп баға береді. Жүніс Әміре «жаратылғандарды Жаратқан-Тәңір үшін сүй» деген идеяны жайған. Қажы Бекташ Әулие де «Адамзаттың бәрін тең көр, сүй» деп өткен.

«Мәулана Жалал әд-Дин Руми шығармашылығы тек мұсылмандық Шығыс әлемі ғана емес, бүкіл дүниежүзі халықтарының дүниетанымына, рухани өмірінің барлық салаларына ықпал етіп, теңдессіз руханияттық құндылықтардың тууына негіз қалаған ұлы ойшыл. Оның барлық еңбектерін сөз етпей-ақ, тек қана атын әлемге әйгілі еткен шығармасы, шамамен 26000-дай қостаған жолды бәйіттерден тұратын «Мәснәуиі» – «Жасырын мән хақындағы дастаны» дүниежүзі халықтарының барлық тілдеріне дерлік аударылған десек артық айтқандық емес» [6, 44].

Мәулананың Мәснәуиі терең әлеуметтік-философиялық мәні бар тыныс-тіршілік, өмір көріністері, өз халқына тән өмір салты мен мінез-құлық өзгешеліктері, бүкіл адамзатқа тән әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерді сөз ету, адамның адамға үлгі болуы, шынайы ғашықтық, сүйіспеншілік, туралық, жомарттық, еңбек ету, кішіпейілділік, сабырлылық, жақсылық, басқалардың да жақсылық жасауын қалау, тура әділ сөзді болу, адал ризық жеу, Хаққа шүкір ету және құдайға құлшылық ету сияқты адамның күнделікті қарапайым өміріне тән пендешілік құбылыстарды баяндайтын тәрбиелік мәні бар жыр жолдарына, ой маржандарына толы. Оқырмандарын әсерлендіру үшін кейбір бәйіттерде хикаялар баяндалған. Дей тұрғанмен Мәснәуидің қайнары – Құран Кәрім және Хадистер болып саналады. Осыған байланысты шығармадағы әр хикаяның белгілі бір аятты, немесе белгілі бір хадисті түсіндіру үшін баяндалғандығын байқауға болады. Сондықтан да болар Маулананың Мәснәуиі Құран Кәрімнің тәпсірі саналып, «Маңз-ы құран» (Құранның негізі) деген атпен де көпшілікке, негізінен мұсылмандық Шығыс халқына танымал.

Мәулана Руми мен қазақ ақыны Шәкәрімнің арасында үлкен бір шығармашылық байланыс бар деп есептеуге толық негіз бар. Себебі Шәкәрім Түркияға барған сапарында «Мәснәуи-мен» толық танысқан, ондағы кейбір жырларды қазақшаға тәржімалап, халық түзеудің құралы ретінде ұсынған. Мәселен, «Бояулы суыр» атты шағын сюжетті өлеңінің Маулананың диуанда-

рын оқығаннан кейін жазылғанын Румидің түрікшеге тәржімаланған шығармаларымен танысу барысында анықтап отырмыз. Мәулана Руми мен Шәкәрімнің ұлылығы сонда, олар адамды дініне, ұлысына, ұлтына қарап бөлмейді, оларды бірбауыр, біржүрек деп санайды. Мәулананың әлем халықтарына таралған «хош көрушілік» түсінігін оның мына өлеңі керемет ашады:

Gene gel, gene. Ne olursanol, isterkafrol, İsterateşe tap, isterputa, İsteryüzkeretövbetmişol, isteryüzkerebozmuşoltövbeni... Umutsuzlukkarısıdeğilbukarı, Nasılsan, Öyle gel...	Кел, кәнеки, тағыкел, Кім болсаң да кел, кәпір болсаң да кел, Отқа табынсаң да, Пұтқа табынсаң да кел, Жүз рет тәубәға келіп, Жүз рет оны бұзған болсаң да, кел. Бұл үмітсіздік қақпасы емес, Қандай болсаң да Кел [7].
---	---

Шәкәрімнің «Тәңірін іздеп бір мұңғыл, Тас суретке шоқынса Өлсе де болып соған құл, Иманын бұзбай отырса, Молдеке оған танданба, Сол кіреді бейіске, Екіжүзді сандалма, Сен қаласың кейісте» – деген жолдары Румимен үндесіп жатыр. Бұл жерде басты мәселе адамды дініне, ұлтына қарап бөлмеу, оның жүрегіне Құдай салған асыл қасиеттерді құрметтеп, ең бастысы, үмітін үзбеу, көңіліне қаяу түсірмеу екендігі айқын.

Мәулана Румидің атақты «Жеті үгітінде» былай деп айтылады:

1. Cömertlikveyardimetmedeakarsugibiol.
2. Şefkatvemerhamettegüneşgibiol.
3. Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol.
4. Hiddetveasabiyetteölügibiol.
5. Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol.
6. Hoşgörülükte deniz gibi ol.
7. Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol.

1. Жомарттық пен жәрдемде ағын судай бол.
2. Шапағат пен мархаматта күн сияқты бол.
3. Басқалардың айыбын жабуда түн сияқты бол.
4. Ашу мен ызада өлік сияқты бол.
5. Тауазы мен кішіпейілділікте топырақ сипат бол.
6. Төзімділікте теңіз сияқты бол.
7. Қандай болсаң, солай жүр, қалай көрінсең сондай бол.

Шәкәрімнің «Сен ғылымға болсаң ынтық...» деген өлеңінде Мәулана Румидің осы қағидасын тереңінен таратып, оқырманға барынша терең түсіндіруге тырысады.

Сен біреудің ғайыбын ашпа,
Түн сықылды перде тарт.
Күн сықылды аша берме
Жер жүзінің әр сырын...
...От сықылды жылы болсын,
Жүзіңіз бен сөзіңіз.
Бірақ ондай мархаматсыз
Болма өртеп, жандырып [4], –

дейді.

Шәкәрім бұл өлеңдерде «күн», «түн», «ай», «су», «от», «жел», «жер», «бұлт» сияқты космологиялық ұғымдарды түрліше троп тәсілдері (метафора, метанимия, кейіптеу) арқылы өрнектеп, адамның қарапайымдылықта, сабырлықта осылардың қасиетін көрсетуін насихаттайды. «Асылың топырақ пен судан» деген Өзірет Сұлтан да хикметтерінде «Топырақ бол ғалам сені басып өтсін» деп толғанған еді. Шәкәрім:

Жер сықылды пайдалы бол,
Пайдалансын ел сенен.
Тасты жердей болма қатты,
Тілме жұрттың табанын, –

деп, қарапайым, ізгі, сынық мінезді, нәпсісін өлтірген кәміл адамның сипатын табуға үндейді. «Топырақ болу», яғни нәпсіні өлтіру жүректегі барлық ізгі сезімдердің ашылуына жол ашатындығын осыдан көруге болады.

Төзімділік ұстанымы түрік халқының келесі бір атақты шайыры Жүніс Әміре шығармаларында танылады. Жүніс Әміреден бізге екі

шығармасы жеткен: 1. «Диуан»; 2. «Рисалат-ун-Нусхийа». Юнус Әміре шығармашылығында «Адамның бұл дүниедегі міндеті не?», «Құдай адамды не үшін жаратты?» деген сұрақтар өте көп кездеседі.» [8, s.7]

«Қазақ даналары мен Жүніс Әміре шығармаларындағы тақырыптар ортақ: Құран мен Сүннаға беріктік, ғибадаттарға маңыз бөлу, тариқат, тариқатқа кірудің, пірге қол беру, пірге қызмет, Аллаға мойынсұну, шарифат, мағрифат, хақиқат, тариқат мәртебелері, зікір, риязат, мужахада, Аллаға ғашықтық, ғашықтардың хәлі мен мақамдары, дидар, күнәлардан, харамнан қашу, тәубә, тақуа, ықылас, нәпсіні жеңу, қарапайымдылық, тәкаппарлық, қанағат, рақым, сабыр, төзімділік, риякерлік, қалб, болмыс бірлігі, тәркі дүние, менмендікті жою, сулук, миғраж, Хз.Мұхаммед, Хз.Халлаж, тозақ-жұмақ, дегдарлық, Мұхаммед нұры, шайхтық, муридтік, ғылым, ғалымдар, маламет және т.б. кете береді. Бұлар жалпы алғанда барлық сопыларға тән тақырыптар» [9, 182].

Жүніс Әміре де «*Yaratılanı severim Yaratandan ötüğü*», яғни «Жаратылғандарды Жаратқан үшін сүйемін» деп елжіреді. Сонымен қатар «Бір рет біреудің көңілін қалдырған болсаң, құлшылығың қабыл болмайды» деген ұстаным да қазақ топырағында өмір кешкен Майлықожа Сұлтанқожаұлының толғамдарында кездеседі. Майлықожа ақын кісіге құрмет көрсетудің, әділдіктің орны бәрінен де маңызды екендігін көрсетеді:

Егерде намаз палуан пасық шыкса
Олардан ыбырат алып жұрт не білмек?
«Мың рекет намаздан артық – деген –
Кісіге істеген бір ізет – үрмет!»

Алымдардың уағыз кітабында
Тағдырға жазылған іс болады-мыс,
Деп айтқан «мың реттік әжіліктен
Артық, – деп – елге қылған бір әділ іс» [10, 458].

Шындығында да, адамгершіліктің, имандылықтың, кішіпейілділік пен қонақжайлылықтың туы әрдайым биік тұратындығы ақиқат. Бұл ақиқатты көркем тілмен жеткізу, халықтың жүрегіне сіңіру де бір кездері елдік тәлім-тәрбие беру ісінде сәтті қолданылып келген. «Өнеге шашқан жыршылық – Құдайға бұл да құлшылық» деген ұстаным да осы мақсат-мұратты көздеп, ақын-жыраулардың ғұмырлық-шығармашылық миссиясының сырын ашады.

Жүніс Әміренің жырларында оның дінге бөліп, алалауға қарсы екендігін аңғарамыз. Себебі ол барлық пайғамбарлардың өнегелі істерінен

ғибрат алуға шақырады. Солардың өмір жолын жиі-жиі баяндап, сопылық жолда жетекшілік етсін деп үміттенеді. Иләһи жырында:

Тауларыммен, тастарыммен,
Анау түпсіз аспаныммен шақырайын, Мәулім, сені.
Сахарларда құстарыммен –
Барлық ғашық достарыммен шақырайын, Мәулім, сені.
Тұңғыықтан тәлім көріп, сахарада сағым болып,
Пендешілік заңын жеңіп, шақырайын, Мәулім, сені.
Көк жүзінде Иса болып, Тұр тауында Мұса болып,
Қолындағы аса болып шақырайын, Мәулім, сені.
Аюбша азап татып көріп, көзі жасты Жақып болып,
Мұхамметтен жақұт теріп, шақырайын, Мәулім, сені
[11, 59], –

деп тебіренеді.

Американдық дінтанушы ғалым К.Армстронг «Дао религии» еңбегінде толеранттылықтың ислам хикаялық шығармаларындағы ең көрнекті мысылы ретінде Пайғамбардың миғражға ұшқан сапарын айтады. Пайғамбар миғраж сапарының алдында Иерусалимдегі әл-Ақса мешітінде болады. Онда ол өзіне дейінгі барлық пайғамбарлармен жүздесіп сұхбаттасады. Соңынан барлығы біргіп ғибадат жасайды. Осы сынды пайғамбардың өзге сенімдегі (иудаизм, христиан) пайғамбарлармен бірлесіп жүруі немесе сол пайғамбарлардың мұсылмандық хикая сюжетінің желісіне айналуы өзге Пайғамбарлардың бір-бірімен алшақ емес, ортақ екендігін көрсетеді [12, 61]. Мұндай сюжеттер қазақ фольклорлық мұраларының да негізін құрайды. Мәселен, Майлықожа Сұлтанқожаұлы Аллаға мінәжат айтып отырып:

Әуелі Адам, Нұх нәби,
Екіншісі қалил Ибраһим,
Үшіншісі – Мұхаммет –
Досым деді Құдайым,
Сол досының ақы үшін
Бағыштаған күн-айын,
Құдая, саған жылайын
Құлшылықты қылайын,
Әуелі өтті ер Мұса,
Екінші көкте бар Иса,
Асыл кесер жаныса,
Әруақ қолдар налыса,
Қызыр, Ілияс пайғамбар,
Еске алғайсың жалынса –

деп жырлайды.

Сыр сүлейі Бұдабай Қабылұлы (1842-1912ж.ж.):

Күдіреті күшті Құдайдың
Жоқтан өзі бар қылған.

Топырақтан жаратып,
Бізді Құдай жан қылған.
Отыз ұлын Дәуіттің
Бір намазда жай қылған.
Ибраһим Халилді,
Кәпірлер отқа салдырған.
Әзіреті Мұсаны,
Сақтап шыққан тағдырдан.
Пайғамбардай Жүсіпті,
Зынданға төрт жыл салдырған.
Керуенге кез кылып,
Құл орнына алдырған –

деп [13, 41], баяндайды. Бұл «Қисса сұл ән-бия» сарынындағы жыр шумақтарын мысалға келтіріп отырған себебіміз ХІХ ғ. отаршыл ресей тарапынан ұйымдастырылған миссионерлік үгіт-насихаттар кезінде осы даналық жауһарлары қазақ мұсылмандығының негізін айқындап, аман сақтап қалды. Мәселен, сол кездегі Ресей миссионері генерал-майор В.М.Аничковтың жазбаларында қазақ қарияларының Ғайса пайғамбар мен Мариям ана туралы мол мағлұмат білетінін, тіпті Иса пайғамбардың шешесін Бибімариям деп атайтынын баяндайды. Сондықтан да оларды шоқындыру кезінде діни пікір-таласқа түсу қиянға соққанын, ауыл шалдарының Ғайса туралы білімі миссионерлерден де өте жоғары екендігін жазады. Әсіресе, генерал-май-

ор Аничкиннің, Радловтың таң қалғаны қазақ халқы ежелден пайғамбар мен сахабалар туралы аңыздарды жақсы білгендігі. Аничкиннің естелігінде бір қазақтың Ғайса пайғамбарды менің пайғамбарым деп өзімен таласқанын айтады. Әлбетте, Алла тарапынан жіберілген пайғамбар адамзатқа ортақ. Бірақ, әлгі қазақтың сол Ғайсаны – христиан, Мұсаны – иудей деп бөліп жармай, өз туысындай көруі. Мұның өзі сол кездегі қазақ халқының толеранттылық қасиетінен көрініс береді.

Қорыта келгенде айтарымыз, тарихи тұрғыдан алғанда діни үдерістер барысында қалыптасып, адамгершілік, жан ашу, мейірім, әділеттілік, достық пен бауырмалдықты, уағыздаған діндердің негізгі ұстанымы саналатын «толеранттылық» ұғымы қазіргі таңда барлық ел құндылықтарының басты өлшеміне айналды. Әсіресе бұл саланы танып-білу үшін тілі, ділі, мәдениеті, салт-дәстүрі, дүниетанымы ортақ қазақ пен түрік халқының ақын-жырауларындағы төзімділік қағидасын тереңірек зерттеу қажет. Біз де жоғарыда бірнеше ақындар мен шайырлар шығармашылығындағы төзімділік сарындарын зерделеуді мақсат тұттық. Алдағы кезде мұның үлкен еңбекке айналатынына сеніміміз мол.

Әдебиеттер

- 1 Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. – Алматы: Арыс, – 2008 – 360 б
- 2 Мехмет Аыдын. Тюрк топлумунда дини хоғғөрюннун темеллери // Селсук юниверситеси. Ілахият факюлтеси дергиси, 1998, ВИИИ саып.
- 3 Қашқари М. Түрік сөздігі. – Алматы: Кхант, 1997.
- 4 Шакарим. Иманым. – Алматы: Арыс, 2000.
- 5 Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. II том. – Алматы: Жазушы, 2006.
- 6 Шимшек А. Мевлана Желаледдин Румидін адамға козярасы // Бірінші Кхалыяаралыя Туркология Конгресі. – Түркістан, 2002.
- 7 Мевлана Целаледдин-и Руми. Диван-икебирденсесмелер. – Анкара, 1995.
- 8 Ибраһим Агах Сұбуксу. Юнус Емре ве дин фелсефеси // Анкара юниверситеси илахият факюлтеси яшпнлары. Но: 117. 1973.
- 9 Кенжетаев Д.Т. Қожа Ахмет Ясауи психологиясы және оның түркі дүниетанымы тарихындағы орны: дисс... – Алматы, 2007.
- 10 Майлықожа. Шығармалар. / құрастырған А. Оспанұлы. – Алматы, 2005.
- 11 Әулиелер әуезі (Шығыс данышпан, әулие-әмбиелердің жырларының таржімасы). / аударған С. Нуржан. – Алматы: «Еффект», 2009.
- 12 Армстронг К. Дао религии. – М.: Ексмо, – 2012.
- 13 Қабылулы Б. Шығармалары./ Құрастырғандар Н. Қасымұлы, М. Аяпулы, М. Жармұхамедұлы.– Алматы: «Мурат-тас» орталығы, 1994.

References

- 1 Kenzhetaj D. Kozha Akhmet Yasauı dınyetanymy. – Almaty: Arys, – 2008 – 360 b
- 2 Mehmet Aydın. Türk toplumunda dini hoşgörünün temelleri // Selçuk üniversitesi. İlahiyat fakültesi dergisi, 1998, VIII sayı.
- 3 Kashkari M. Turik sozdigi. – Almaty: Khant, 1997.
- 4 Shakarim. İmanym. – Almaty: Arys, 2000.
- 5 Abaj. Eki tomдық shygarmalar zhinagy. I tom. – Almaty: Zhazushy, 2006.
- 6 Shimshek A. Mevlana Zhelaleddin Rumidin adamga kozqarasy // Birinshi Khalyqaralyq Turkologiya Kongresi. – Turkistan, 2002.
- 7 Mevlana Celaleddin-i Rumi. Divan-ıkebirdenseçmeler. – Ankara, 1995.
- 8 İbrahim Agah Çubukçu. Yunus Emre ve din felsefesi // Ankara üniversitesi ilahiyat fakültesi yayınları. No: 117. 1973.
- 9 Kenzhetaev D.T. Kozha Axmet Yasauı filosofhiyasy zhane onyn turki dunietanymy tarikhyndagy orny. Philos. gyl. dok. gylymi darezhesin alu ushin dajyndalğan dissertaciya. – Almaty, 2007.
- 10 Majlyqozha. Shygarmalar. Qurastyrgan A. Ospanuly. – Almaty, 2005.
- 11 Aulieler auezi (Shygys danyshpan, aulie-aqyndarynyn zhyrlarynyn tarzhimasy). Korkemdep audargan S.Nurzhan. – Almaty: «Effekt», 2009.
- 12 Armstrong K. Dao religii. – M: Eksmo, – 2012.
- 13 Qabyluly B. Shygarmalary. / Qurastyrgandar N. Qasymuly, M. Ayapuly, M. Zharmukhameduly – Almaty: «Murattas» ortalagy, 1994.